

ГРАЂА О СУДБИНИ СРПСКОГ КУЛТУРНОГ И НАЦИОНАЛНОГ БЛАГА У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ¹

Проучавајући историју настанка књиге, књижевства и библиотека код Срба наишао сам на корисну грађу о страдању српског културног и националног блага за време Првог светског рата, у којој се говори и о књигама и библиотекама. Један део те грађе потиче из тадашње стране штампе, а други из архива код нас. Она се објављује да би се могла користити у научноистраживачком раду. Ево те грађе:

1. Одлука министра просвете и црквених послова о преносу ствари Народног музеја и Народне библиотеке у манастир. „Пов. Цбр. 48, 31. октобра 1914, Ниш. Духовном суду Ниш. Г. м. п. и ц. п. под данашњим одлучио је, да се ствари Народног музеја и Народне библиотеке у Београду пренесу на чување у манастир Св. Стевана код Алексинца. Препоручује се Суду да о овоме одмах извести Манастирску управу и нареди јој, да чувару Народног музеја за ову сврху стави на расположење потребне просторије. Ствар је врло хитна. Р. Експедирано 31. 10. 1914. Сава Јовановић” (Архив Србије – Министарство просвете и црквених послова, Пбр. 48).

2. Из књиге аутора Андреа Окаса. „Рускоје слово“ у броју од маја доноси текст др Андреа Окаса: „Кад су Немци заузели Крушевац, избацили су све рањенике из болнице. Избацили су их прво на улицу, на калдрму. Хлеб је био реквириран. Немци и Аустријанци решили су да очисте Србију од Срба. Убијаху и одвођаху мушкарце. Остали су само жене и деца, а и они мртви гладни. Бугари су још гори. Њихови доктори су кастрирали српске младиће, да не буде новог покољења. Једном сам видео, у тежак час, краља Петра. Био је оличење бриге, тај велики српски старац није могао да плаче. Окаменило му се лице у болу. То је било при евакуацији Крушевца. Немци су већ бомбардовали, и краљ се још није могао растати од избегличког народа, и лично је руководио раздавањем профијанта. Аустријанци су све градове обасипали ватром иако у њима није било војске.

Провео сам две године у српској војсци. То је сјајна војска херојска. Борбе по улицама у Београду, где су се уз војнике тукле комите, малишани и бабе, остаће класичне. Такав народ не може пропасти. Али, авај, Србија ће бити дивља и разорена пустош, и требаће најмање столеће да Србија васкрсне из пепела као феникс. Зато у буквалном смислу где год погледаш само пепео!” (Преглед стране штампе, Крф 1916).

¹ Рад је изворно објављен у *Археографским прилозима*, бр. 12, 1990, стр. 299–317. Како бисмо обиљежили 25 година од смрти Љубомира Дурковића Јакшића, уз сагласност издавача, Народне библиотеке Србије, објављујемо га поново. Осим исправки очигледних штампарских грешака и прилагођавања савременом правопису, овом приликом су, ради боље видљивости, прилози скенирани са оригинала. Захваљујемо Државном архиву Србије и Народној библиотеци Србије на уступљеној грађи. – Напомена ур.

3. „Бугарски плен у Србији. ‘Frankf. Ztg.’ Од 13. јан. доноси из Софије: ‘Листови јављају да је на софијску станицу стигао посебан воз са ратним пленом учињеним у Србији. Међу другим стварима, налазе се и гала кола краља Петра, те архива Српске врховне команде и Генералног штаба, као и многобројни опсадни топови од бронзе’” (Преглед листова, Женева, 2/15. I 1916).

4. „Српски архив. ‘Сарајевски лист’ од 8. априла доноси: ‘Како из Београда јављају, донесено је за неколико дана из Краљева у Београд 650 сандука, у којима су били различити списи српских министарстава и Управе монопола, онда више предмета Етнографског музеја. Ове су ствари и били Срби одвукли собом пре почетка наше офанзиве, и морали су их оставити, кад наше чете почеше да брзо надиру напред.’”

5. „Пљачка из Србије. ‘Tagespost’ (15. VI) јавља из Београда: ‘129. пешачки пук (3. западно пруски) позајмио је за изложбу ‘Berainigung Gandenzer Kunstfreunde’ прибор за јело краља Петра, који је овај пук запленио у новембру 1915. у Крушевцу. Прибор се састоји из више стотина сребрних и позлаћених кашика, виљушака и ножева итд., свега за тридесет особа. Сви ови предмети украшени су са краљевом круном и били су израђени од куће Keinkosch у Бечу, која је аустријски дворски лиферант. Ствари представљају вредност од 30.000 марака и цар Виљем поклонио их је официрском дому 129. пешачког пука’” (Преглед листова, Женева, 19. IV/2. V 1916).

6. „Сребро краља Петра. ‘Berliner Tageblatt’ од 27. јула јавља из Данцига: ‘Као што је одмах на почетку похода против Србије јављено, напустио је српски краљ свој Конак тако нагло, да нису ни сребро склонили на сигурно место. Пук 129. који у миру гарнизонује у Гаруденцу, успео је да заплени све сребрено благо. Пошто се пук, чији је шеф Макензен, нарочито одликовао, стављен је скупочени плен на располагање официрском кору у Грауденцу. Одатле ће сада бити пренесено у Данциг, да би било изложено почетком септембра на немачкој ратној изложби’” (Преглед листова, Женева, 20. VII/2. VIII 1916).

7. „Плен у Призрену. ‘N. F. Presse’ од јан. има ову вест: ‘Пишу нам из Призрена: после многих ратних невоља које смо морали да издржимо, живот у Призрену почиње да добива свој нормалан живот. Неки дан тражили смо од дивизијског команданта налог, да пронађемо и предамо све старине, библиотеке и архиве, које су Срби поседовали. Најпре смо пронашли сервисе краља Петра, сакривене у једном подруму, који су дивни рад. Чисто масивно сребро искићено сјајним орнаментима, и сигурно у вредности преко 100 хиљада лева. Све је било спаковано у сандуке и закопано у подруме ондашњег Семинара. Несретни Срби надали су се, како изгледа, да ће земља да сакрије драгоцености. Преварили су се. Ове скупочене ствари српског народа данас су својина бугарске државе.

После овог, наш први посао био је да прегледамо Библиотеку Семинара. У једној великој дворани били су постављени велики ормани пуни лепо распоређених књига већином у скупом повезу. Ова Библиотека, која броји преко 4.000 свезака, учинила је на ме један необичан утисак. Код нас, поред толиког реда још ипак нема, сем двеју народних библиотеке, у Софији и Пловдиву и градске библиотеке у Плевни, нигде у ниједној вароши библиотеке која би бар издалека могла да се мери с призренском.

Отворисмо ормаре, и почесмо с великим интересовањем прегледати књиге. Већина је руских. Међу њима има много црквених, онда научних и напоскон белетристичких књига. Ту су дела Гогоља, Толстоја, Схакеспеаре, Бирона и Пушкина, од којих нека у српском преводу. На посебном месту виде се дела Вука Караџића, и уз њих серија кроника. У једном

орману стоје класичне ствари на француском и талијанском језику, дела Молиере-а у издању Ларуса. Није без интереса, да се поред ових књига, од којих су неке старије од 100 година, и имају историјску вредност (међу њима једна кроника од 1845) налазе и неукусни француски романи, књиге које, заиста, не спадају у један Семинариум, иако су, може се рећи по њиховој спољашности, биле много читане. У читавом овом мору књига налазе се само два бугарска дела: драма 'Разбојница' од Ивана Димитрова и 'Белешке о Македонији' од Васиља Кичова. Све књиге, које заслужују да се спасе, око 3.300 свезака, већ су спаковане у посебне сандуке, који су пажљиво затворени. Исто је учињено с архивом Српског министарства спољних послова, која је сачувана и спакована у осам сандука. На ове сандуке Срби су ставили натпис 'Треба изгорети'. Међутим, морали су нагло побећи, да то нису извршили" (Преглед листова, Женева. 1/14. I 1916).

8. „Дечанске старине. 'Народни права' 31. VII. Г. Балашчев у Чланку своме 'Из старина охридских', који је штампан у листу 'Нар. права', бр. 141 од 14. јула о. г., говорећи о охридским старинама, како Министарство народне просвете треба да се заинтересује за ове споменике, од речи до речи пише: 'Да не буде нешто налик на оно што се десило старинама Дечанског манастира, где самозвани археолози, иако су виши чиновници, оставише да други искористе манастирске старине од вредности, при свем том што наша војска крвљу својом заузе и овај манастир.

Ови фатални људи и неприпремљени оставише и једренску архиву, за што је не мало крив ондашњи министар Ив. Пејев. Исто лице задовољава се сада некадашњим иконицама које су му калуђери дечански добровољно дали на прво његово питање за старине, а није се сетио да потражи само оно место где се, како нам раније беше познато из писмених доказа, чувају споменици хришћанске уметности Балкана из средњег века. Ово је једно. Друго, од неког времена преносе се у јавности узбудљиви гласови, како смо неке споменике узели ми из Дечанског манастира. Међутим, други су их узели.

Да ли су сви гласови као последица писања г. Балашчева и да ли је пре свега тога он сам ширио у јавности, или им је извор на другој страни, то ме заинтересовало, а не писање г. Балашчева, зато излазим с овим редовима [...]. Што се тиче старина Дечанског манастира казаћу ово: Крајем новембра минуле године позвао ме, као етнографа једне наше армије, начелник ... дивизије у Призрену, да узмем Семинарску библиотеку. У томе времену наша је војска заузимала Дечански манастир. По жељи мојој, начелник дивизије одредио је комисију од пет чланова под представником једног ђенералштабног мајора из штаба дивизије, да отиде и прикупе старине овог манастира. Пре него да пође комисија у манастир, она се упознала са старинама из свих списа, које је писац ових редова имао при себи: Стеван Ристић 'Дечански споменици', у Београду 1864. г. 8-о, 80 стр.; Р. С. Срећковић 'Краљ дечански', у Београду 1868. г. 8-о, 24 стр.; Гедеон Јуришић 'Дечански првенац', превео на руски ђакон Николај Марков, друго издање. СПБ., 1906. г. 8-о, стр. 78, тако да комисија, кад стигне у манастир, зна каквих је старина било у прошлости, те да нема потребе да се за обавештење обраћа калуђерима.

Које су старине нађене у том манастиру, није место да их побрајамо, нити нам то време допушта. Једно ћу само рећи, ради умирења наше јавности да су споменици које је манастир имао, узети и донесени у Бугарску. За њих је у стању да зна само Министарство народне просвете, нико други. Тврдња г. Балашчева, да су писца ових редова заварали калуђери иконицама, чиста је басна, као и све остало што пише о тој ствари и узбуђује јавност. Комисија отиде у Дечански манастир, да прикуп старине у њему.

Тај задатак она сјајно изврши. Желети је, да г. Балашчев изнесе, шта је комисија оставила да искористе 'други манастирске старине од вредности'! (Преглед листова, Женева, 30. VII/12. VIII 1916).

9. „Велико благо у Високим Дечанима. 'Pesti Hirlep' од 3. VIII. Са Цетиња јављају: 'У манастиру Високим Дечанима наишли су на благо у вредности од више милиона. Сам манастир је историјска задужбина Срба, који је још Стеван Урош, први краљ Срба (sic!) у VIII веку саградио. Што је Ченстохово за католике Пољаке, то је манастир Дечани за православне Србе. Годинама долазили су Срби на поклоњење и калуђери су из поклона и задужбина скупили огромно благо... После слома Срба одсео је овамо и краљ Петар. Онда се говорило да су овде сакрили и српску круну. Да ли је истина или није, не зна се. У катакомбама и ризницама нашли су се сада ретко драго камење, сребром и златом извезене одежде, плаштанице, сребрне и златне путире, пехаре, ћирилицом писано Свето писмо, старе писане успомене, све саме успомене историје Српске цркве и народа. Вредност блага износи више милиона круна, и на вест о открићу, према нашем извештају, отпутовали су већ бечки археолози да проуче нађене ствари'” (Преглед листова, Женева, 27. VIII 1916).

10. „Препирка Аустријанаца и Мађара. 'Pesti Hirlep' 4. VIII. На вест о пронађеном благу у Високим Дечанима (Преглед листова бр. 291 (од 27. VII/9. VIII) доноси данашњи број 'Pesti Hirlep' notiцу у којој протестује против одласка само бечких археолога за проучавање и процењивање нађеног блага:

'Нехотично нам се намеће питање, да ли само комисију бечких археолога интересује благо, које су нашли војници наши у манастиру Високим Дечанима? (лист погрешно назива Манастир Дечани), наши војници! треба знати да су мађарски хонведи, мађарски територијалци ишли, што се лако може заборавити, први у борбама око Битоља (Манастира!), Охрида и албанских гора. Мађарске хонведе је онда много занимао манастир Вис. Дечани, који су и под цену јуриша на нож морали да освоје. Зар мађарски научници нису радознали шта све има у српској Ченстохови? Наш сарадник разговарао је по том питању са једним од наших врских археолога, чије име ради разумљивих разлога нећемо да саопштавамо.

Археолошко одељење Народног музеја, говорио је научник, колико зна, до сада није добило никакво обавештење о налазима. Дакле, засад не може бити говора да би Мађари научењаци пошли да прегледају те наласке. Наравно да би смо радо пошли, али ми потом не можемо учинити непосредан корак. Без претходне сагласности са војним органима нових области било би све узалудно, а за званичан корак надлежна је само влада.

Проналажење нас, и не треба да вам кажем, врло интересује. Нађене ствари могу бити двојаке. Својина манастира и ствари које је српска држава оставила тамо за време повлачења. По Хашкој конвенцији ствари које спадају у прву категорију, не могу се одузети. Мене као научника интересују само ове последње ствари, наиме историјски записи, црквене и народне ствари.

Кроз више векова наша је судбина била уско везана са српском државом, и можемо мислити, колико ствари има тамо које имају мађарски карактер, вероватно много и таквих које досад нисмо још употребили. Зашто бечки Хоф-музеум има више право на нађено благо и драгоцености но Мађарски народни музеј? На ово питање могли би нам у Бечу одговорити. Да нису аустријски научници паметнији од нас?

Изгледа да је то аустријска влада већ унапред начелно решила, и мађарска влада слабо се меша у ствар. Иницијатива није никако дужна научењака’.

Лист додаје ово: ‘На ову изјаву немамо шта да додамо. Говори сама за себе и многе ствари дивно карактерише’. Али нестрпљиво чекамо шта је са нађеним благом у славном српском манастиру... Можда ће се мађарска влада ипак одредити и умешати у ствар’” (Преглед листова, Женева, 30. VII/12. VIII 1916).

11. „Благо Високих Дечана. ‘Vilâg’ 19. IX. Нехотице су ми допале до руку једне немачке новине у којима читам деманти цетињске војне управе. Деманти пориче да су благо Вис. Дечана хтели да пренесу у неки бечки музеј.

Дечани леже у близини Пећи. Они су најизврснија творевина српске средњовековне уметности. Српски су владари зидањем манастира хтели да овековече своју успомену. Овај манастир основао је краљ Стеван 1330. за успомену на одлучну победу код Велбужда над Бугарима. Ова битка и оснивање манастира пружили су српској народној песми богато градиво. Сам манастир једна јуначка песма овако описује:

На високом зеленом брегу,
Између Пећи, Ђаковице града,
сазидаше Високе Дечане,
задужбину као сунце света
(Превод од речи до речи).

Краљ Стеван се по манастиру назива Стеван Дечански, за разлику од истих краљева који се зваху Стевани. Манастир је касније пао под турску власт и тешком муком могао се одржати између околних Арнаута, који су се после сеобе Срба населили у ове крајеве. Од препорођене Србије прилике се нису промениле, што се албанске опасности тиче. Српски калуђери су продали манастир руским калуђерима, јер је руски уплив био много јачи у Цариграду. Тако је манастир са тамошњим благом заједно дошао у руске руке.

Манастирско благо су руски калуђери пре неколико година снимили у више примерака. Нарочито су пазили да ниједан од ових снимака не дође у туђе руке, по мом обавештењу за то, да би благо без надзора могли пренети у Русију. Био је међу руским калуђерима један ђак Србин, који је један део снимака украо и поклонио једном од својих професора. Овај младић, завршивши нишку богословију, био је намештен као свештеник у Сталаћу и код себе сачувао снимке.

Писац ових редака дошао је у Сталаћ у јануару ове године, где је био дуже времена. Упознао се са српским свештеником код кога је свакодневно одлазио да се вежба у српском језику. Тај поп је 15 година живео у Старој Србији под турском владом [...]

Сталаћки поп понудио је дечанске слике писцу ових редова као успомену, који их је са снебивањем, пошто не воли доносити дарове из непријатељске земље, у интересу ствари примио. Интерес ствари био је да слике дођу у руке онога који разуме ствар: Геза Лупка-и. Он је нашао да су слике врло интересантне. Писац ових редова не може да зна да ли су слике Вис. Дечана дате и у јавност, али сумња у то. Али се према снимцима руског порекла може свакако увек утврдити шта је од блага изгубљено” (Преглед листова, Женева, 12/25. IX 1916).

12. „Пљачка српског блага. Лист ‘Пести Хилап’ даје обавештење о благу које су Бугари нашли у Србији. Између осталог, лист цитира манастир Високе Дечане, који је у XIV веку подигао краљ Урош. Вековима је у овом манастиру нагомилавано знатно богатство поклоника и властеле.

Краљ Петар I био је тамо сакрио своју круну. Аустријским научницима стављено је сада у дужност да припреме инвентар овог богатог посла. На својој седници од 3. новембра 1916. године, Собрање је одобрило конфискацију овог богатства. Сва покретна и непокретна имовина, која су остала без господара, проглашена су за народну својину, и биће подељена сиротињи (‘Ле Женевоа’ од 18. априла (п. н.) 1917)”. (Преглед стране штампе, Крф, 1917).

13. „Српска краљевска круна. Из извјештаја у новинама познато је, да су Бугари, прогонећи Србе и освајајући зачудном брзином њихове градове и позиције у бившој старој и новој Србији, нашли међу српским отетим ратним материјалом, државним архивом, благајном итд, и српску круну, којом је круњен краљ Петар Карађорђевић. Краљ Петар је био и опће први српски краљ, који је био крунисан, јер Милан и Александар нису били окруњени. Та српска круна, коју приказује ова наша слика, бит ће врло важан документ пропасти Србије у Бугарском музеју у Софији” (Hustrovani list, Zagreb, I. I. 1916). После рата круна је враћена и сада се налази Историјском музеју Србије (Политика, Београд, 8. XII 1989).

14. „Библиотека краља Петра. Са Библиотеком краља Петра није се догодило оно што са Библиотеком Лувена и многих других, које је уништила ватра, или су остале под рушевинама француских замкова. Један аустријски професор, врло рђаво прерушен у плавој униформи официра, пише г. К. Браун, дописник њујоршког ‘Тајмса’, примио је под своју руку и сада је пописује и распоређује, издвајајући све што је важније да пошаље у Беч. Тако ће се библиотека чувати док уговором не буде решено коме ће убудуће она припасти.

Аустријски професор се са великом ревношћу бацио на посао. Прво је књиге распоредио по хронолошком реду, зашто су му требале неколике седмице. Најстарија од тих књига још је из 1528. године, али су такве вредности ретке. Библиотека у свему броји око 30.000 свезака и има, сем мале збирке краља Милана и других које је касније додала династија Обреновића, све књиге, које су припадале породици Карађорђевићима пре него је дошла на престо и све што је после купио краљ Петар.

Библиотека Карађорђевића, како тврди аустријски професор, има многобројних стручних дела, од којих највише из физике, историје и физичке филозофије. Дарвинове теорије заузимају значајно место у тој богатој краљевској Библиотеци.

Вредно је забележити да се за последњих 20 година давала предност француској литератури. Велики део свезака су талијанског издања. Исто тако је вредно забележити изобилност антинемачке литературе. Има такође много књига о балканским стварима, чији су писци Французи или Енглези. На многима се налазе потписи и посвећивање угледних светских политичара.

Нарочита Библиотека краља Петра, она коју је држао у својој канцеларији за свакодневну употребу, тиче се скоро апсолутно политике и рата (‘Кери’ од 4. маја)” (Преглед старе штампе, Крф, 1917).

15. „Старо Еванђеље. Донесено је Св. Синоду на откуп једно Еванђеље из 1617. г., штампано у Москви за патријарха Никона и цара Алексија Михаиловича. Еванђеље је добро очувано, са оригиналном орнаментиком (‘Утро’, 5. VI). У белешци се не казује одакле је донесено у Софију” (Преглед листова, Женева, 1/14. VI 1916).

16. „Један редак рукопис. *Мирославово Јеванђеље* нађено на Крфу. Лист описује важност тога рукописа и како је нестало 1913. (‘Нир Ист’ 15. јули 1916)”.
(Преглед стране штампе, Крф, 15. јули 1916, стр. 13).

За овај рукопис везане су и две вести: а) Београдски адвокат А. Новаковић је 20. децембра 1897 / 2. јануара 1898. писао митрополиту Михаилу: „Његово величанство Краљ Александар жели да сам својом руком напише што и потпише своје име на *Јеванђеље*, које ће се дати в. преосвештенству. Чим то буде свршено послаће вам се”; в) у београдском листу *Одјеку*, ванредном броју 25. јануара 1898. објављена је вест: „*Мирослављево Јеванђеље*. У руским новинама находимо ово саопштење о *Мирослављевом Јеванђељу*, издању њ. в. краља: ‘Од 300 примерака у Немачку је послато седам, један Универзитетској берлинској библиотеци, други Библиотеци Академије наука у Берлину, а затим по један примерак у Ерланген, Минхен, Лајпциг, Бреславу и Будишин’”.

17. „Ухапшен књижар. ‘Београд. нов.’ 22. IX. У подруму књижаре *Рајковић и Буковић* нађене су многе забрањене књиге. Пошто заступник ове фирме, Токалић, приликом претреса радње, који је извршен пре неколико месеци, није говорио за ове књиге, то се сматрало да их је намерно сакрио. Ухапшен је” (Преглед листова, Женева, 13/26. IX 1916).

18. Звоно из Карађорђевог времена. Нађено је у „Самостанској цркви Св. Ловре у Шибенику жупно звоно названо ‘Карађорђевић’, донето из Србије” (Преглед листова, Женева, 4/17. XII 1916).

19. Извјештај управника Народне библиотеке у Београду др Душана Милачића од 17. јануара 1945. о губицима Народне библиотеке у Првом светском рату гласио је:

„Државној комисији за утврђивање штете на просветном пољу. У току рата 1914–1918. Народна библиотека у Београду имала је следеће губитке.

- 1) књига и часописа 3.132, са 4.177 свезака;
- 2) пропали су сви листови (новине) који су излазили 1914. и 1915. г.;
- 3) стари рукописи: *Четворојеванђеље*, српска рецензија из XIV века; *Минеј*, дец.-фебруар, листа 313, бугарска рецензија из XIV века; *Пролоџ*, септ.-фебр. 285 листова, срп. рец. из 1597. г.; *Номоканон*, 116 листа, срп. рец. XVII в.; *Зборник*, 102 листа, срп. рец. XVIII в.; *Минеј*, септ.-дец., 233 листа, срп. рец. из 1342; *Минеј*, за сеп. и окт., 127 листа, срп. рец. XIV–XV в.; извод из *Пашерика* синајског и римског, десетак листова срп. рец., из XIV в.; *Четворојеванђеље*, 305 л., срп. рец. из XIV в.; *Мали зборник*, 94 л., срп. рец. из XVII в.; *Четворојеванђеље* (Никољско), 144 л., срп. рец. из XIV или XV в.; *Зборник*, 295 л., срп. рец. из XVI или XVII в.; *Јеванђеља и апокалипти*, 127 л., бугарске рец., можда из XIII в.; *Окџоих*, 1 л., срп. рец. из XIV в.; *Минеј иразнични*, 43 л., срп. рец. из XIII в.; *Четворојеванђеље*, 265 л., срп. рец. из XIV в.; *Четворојеванђеље и апокалипти аиракос*, 165 л., срп. рец., из XIV в.; *Минеј*, 299 л., срп. рец. из XIV в.; *Окџоих и субоџна и недељна јеванђеља и апокалипти*, 347 л., срп. рец. из XIII–XIV в.; *Четворојеванђеље*, 48 л., бугар. рец., с краја XIII в.; *Четворојеванђеље*, 221 л., срп. рец. XIV в.; *Службеник*, 29 л., срп. рец., XIV в.; *Настављенија права државноја*, 36 л., из Карађорђевог

времена; *Требник*, 358 л., срп. рец. из 1666. г.; *Триод*, 158 л., срп. рец. из XIV в.; *Парамејник*, 108 л., срп. рец. из XIII в.; *Минеј иразнични*, 211 л., срп. рец. XIV в.; *Скраћена синџаља Матије Властара и Законик цара Стефана Душана*, 165 л., срп. рец. XVI в.; *Триод*, 226 л., срп. рец., XVI-XVII в.; *Громовник*, 42 л., срп. рец. XVIII в.; *Минеј иразнични*, 101 л., срп. рец. XIV в.; *Тилик*, септ.-фебр., 289 л., срп. рец. XVI в.; *Зборник поја Драгоља*, 287 л., срп. рец. XIII в.; *Живот Св. Саве*, 256 л., срп. рец. XVI-XVII в.; *Кријумчари*, прича Ст. Новаковића, 10 л.; *Мисли* Јована Хаџића о народу српском у Аустрији, за време мађарске буне, 17 листа. Готово су сви рукописи били на пергаменту.

4) писма 138.

То је углавном штета коју је Народна библиотека у Београду претрпела за време рата 1914–1918 г.” (Архив Народне библиотеке у Београду за 1945, бр. 48).

20. Преписка 1931–1934. о несталим рукописима Народне библиотеке Србије за време Првог светског рата.

а) Писмо ванредног професора Универзитета у Бреслави О. Гринентала од 24. фебруара 1931. евангелистичком пастору Туреку у Београду: „Пречасни господине пасторе, извините, молим, што се нисам са вама опростио приликом свога одласка као што сам то последњег дана намеравао, али је време због других посета било и сувише ограничено. Ни то ми, молим, немојте замерити, шта сам са ваше проповеди после српског дела отишао, хтео сам још патријарха да чујем.

Сад бих хтео овде да дам одговор на једно писмо Х. Штаудингера с молбом да га обавестите (Битољска 27), јер ми он рече да сте му ви наклоњени, па због тога предпостављам да ћете хтети својим саветом да му користите.

Пре свега што се тиче рукописа, који је доспео к нама за време рата, биће боље ако он не буде ништа предузимао; ствар сам даље дао и она ће свакако бити регулисана у жељеном смислу.

Што се тиче држања Х. Метелковића (тако се ваљда зове), оно има сасвим друге разлоге него што мисли Штаудингер. Он ми је сасвим отворено рекао, да је за малу кућицу доста платио и зато ми ни до данас није платио мали дуг, што га је требало да плати за Штаудингера. И иначе има он штошта да замери Штаудингеру, чије духовне способности признаје, нарочито то што новац кад га заради, улудо троши, место да поправи и своју и ситуацију своје породице. Даље, што своје снаге распарчава место да једну ствар темељно проведе. Мени се још чини да ове његове студије неће моћи у догледно време да му даду хлеба, јер све и да спреми нешто за штампу, тешко да би се у данашњој кризи и нашао код нас као издавач. Зато ће можда боље бити ако се он врати кориснијем послу за који је стручно спреман.”

б) Писмо професора Владимира Ђоровића од 5. децембра 1933. министру просвете. „У суботу 2. децембра дошао ми је архитекта г. Стаудингер, Немац по пореклу, који ми је у поверењу саопштио ово: 1. децембра истекао је рок, који је он оставио г. Гриненталу, професору Универзитета у Бреслави, да у интересу угледа немачке науке и немачког народа, учини сва саопштења о несталим рукописима Народне библиотеке у Београду, која он зна. Како то г. Гринентал није учинио, он се осећа решен свих обзира и подноси

ову пријаву. Г. Гринентал зна за учеснике у крађи не једног рукописа, него целог једног сандука са 38 рукописа, и зна сигурно и где се они налазе. Рукопис призренског преписа Душановог законика, понуђен је на продају од једне даме, само је један од тих рукописа.

Ја сам, господине министре, проверио ствар, у колико је то могуће, и видим да може одговарати истини. Виши библиотекар Народне библиотеке Јов. Н. Томић издвојио је из збирке рукописа Народне библиотеке у два сандука најдрагоценије, и упутио их је у јесен 1916. год. у Ниш, да се спасу с трезором Народне банке. У Косовској Митровици тим се сандуцима изгубио траг. Један од два сандука могао би бити тај о коме подноси извештај г. Стаудингер, а на који је наишао г. Гринентал.

Г. Стаудингер ме изрично овластио да вам могу саопштити ову ствар. Он живи већ шест година у Југославији и осећа се обавезан према нашој земљи. Молио ме је једино, да његово име не допре у јавност, да његова породица у Немачкој не би имала каквих неприлика.”

в) Акт министра просвете од 7. марта 1933. министру иностраних послова: „У суботу 2. децембра о. г., један Немац, социјал-демократа, који је морао напустити Немачку, саопштио ми је ово: 1. децембра истекао је рок, који је он био оставио г. Гриненталу, професору Универзитета у Бреслави, у интересу немачке науке и немачког народа, да учини сва саопштења о несталим рукописима Народне библиотеке у Београду, која он зна. Како то г. Гринентал није учинио, он се осећа решен свих обзира и подноси ову пријаву. Г. Гринентал зна за учеснике у крађи не једног рукописа, него целог једног сандука са 38 рукописа, и зна сигурно и где се они налазе. Рукопис призренског преписа Душановог законика, понуђен је на продају од једне даме, само је један од тих рукописа.

Бивши библиотекар Народне библиотеке Јов. Н. Томић, био је издвојио из збирке рукописа Народне библиотеке у два сандука најдрагоценије, и упутио их у јесен 1915. године у Ниш, да се спасу са трезором Народне банке, у Косовској Митровици тим се сандуцима изгубио траг. Један од два пропала сандука могао би бити тај о коме подноси извештај горе поменути господин, а на који је наишао г. Гринентал.

Част ми је умолити вас, господине министре, да изволите учинити потребне кораке да се ови важни рукописи, међу којима има и униката, што пре врате, јер постоји опасност да г. Гринентал, овако откривен, не склони рукописе.”

г) Акт министра просвете од 29. марта 1934. министру иностраних послова: „Лице које ми је дало податке, изнете у акту П. пов. бр. 661/33, није у могућности да прибави ближа обавештења нити доказе да г. Гринентал зна за учеснике у крађи рукописа, па ми је част вратити акт с молбом, да се учини што је могуће за проналажење рукописа на основу онога што је раније изложено”.

д) Писмо Штаудингера од 27. априла 1934. професору Ђоровићу. „При разгледању старих аката нашло се писмо браславског ванредног професора др. Гринентала, који садржи потврду о томе да је рукопис Душановог законика и даље задржан. Према томе налазио се рукопис очевидно у званичној похрани, јер Гринентал баш изричито каже, да је ‘ствар даље дао’. Ако се у Бреслави моме енергичном захтеву да се рукопис врати правом сопственику није директним путем одазвало него се претпоставио околишни пут преко посредника и антикваријата, онда се по томе може видети сва неприлика коју је тај случај проузроковао установи где се рукопис чува. Свакако је интересантно, да је посредник,

најпре једна дама из високог племства, која није хтела да се зна њено име, а затим један човек из племства, намерно поручен из Пољске, која је тако рећи у суседству Бреславе. То је била најгора режија, која се да замислити!

Моје држање у овој прилици објашњава се мојим ставом према овом проклетом времену и његовим типовима. Врашки би уживао кад би једног дана видео на вешалима не оне мале, него позване и зато обилато награђене чуваре реда и морала. Ово утолико пре, што сам и сам у поодмаклом добу оставио своју домовину, јер нисам више могао ни да слушам ни да гледам сав онај лажљиви смрад”.

ђ) Писмо професора Ђоровића од 28. априла 1934. министру просвете: „Слободан сам спровести вам ово писмо, које ми је дао и упутио инж. г. Штаудингер у ствари унив. проф. г. Гринентала из Бреславе. Г. Штаудингер тврди, а то излази и из пронађених писама, да је г. проф. Гринентал знао за крађу призренског рукописа Душановог законика. То поткрепљује ранију сумњу, да би проф. Гринентал могао знати и за нестале остале рукописе, о којима ми је он поднео ранију пријаву”.

е) Акт Министарства просвете од 1. маја 1934. министру иностраних послова: „У вези са мојим писмом П. пов. бр. 692/33, од 29. III 1934. част ми је доставити два преписа писама инж. Штаудингера и проф. Гринентала, чији се оригинали налазе у архиви Министарства просвете под. П. пов. бр. 222, с молбом да се на основу тих података и онога што је раније изложено учини што је могуће за проналажење несталих рукописа Народне библиотеке у Београду”.

ж) Акт Министарства иностраних послова од 7. децембра 1934. Министарству просвете: „У вези аката тога Министарства П. пов. бр. 661, од 7. XII 1933. год. П. пов. бр. 691. од 29. марта 1934. год., и П. пов. бр. 222. од 1. маја 1934. год., Министарству иностраних послова част је доставити следећи извештај Краљевског посланства у Берлину:

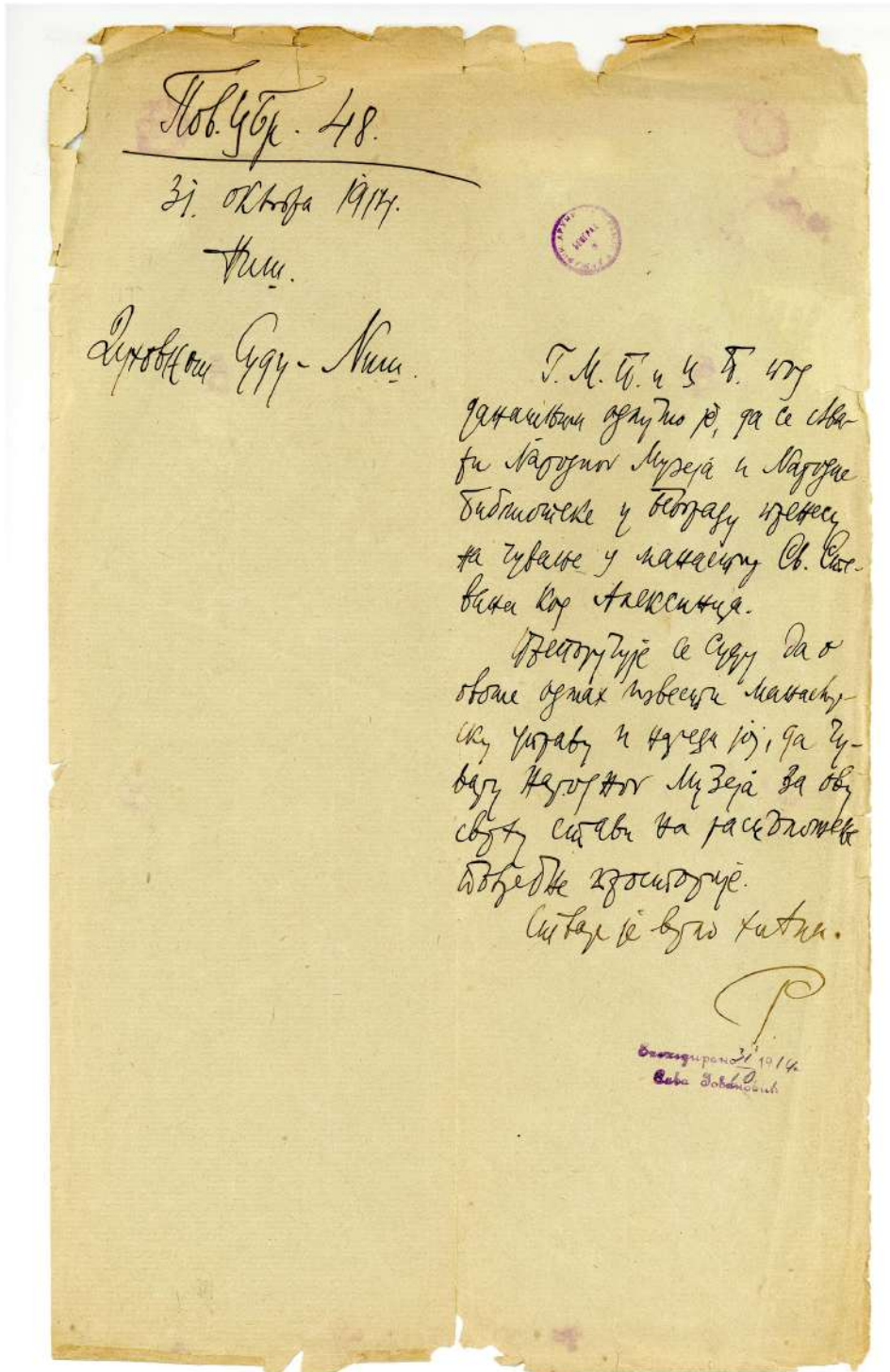
‘Краљевском посланству је част саопштити, с позивом на акт Краљевског Министарства иностраних послова од 12. априла т. г., Гл. А. бр. 163., да је на своје тражење пов. бр. 280. од 24. априла т. г. од немачког Министарства иностраних дела примило одговор следеће садржине.

Истрага коју су спровеле унутрашње надлежне власти није пружила доказа о томе да је садржина, за време рата несталиг сандука са 38 рукописа из београдске Народне Библиотеке делом или у потпуности доспела у Немачку. По исказу једног очевица мора се, на жалост, пре веровати да су рукописи у питању, са изузетком тзв. призренског рукописа Законика цара Душана, који је, као што је познато спасен, пропали у борбама код Крушевца.”

На овом акту је у Мин. иностраних дела дописана белешка, која гласи: „Реферисано г. помоћнику, извјештај усмено саопштен и г. Ђоровићу Владимиру, ред. професору Универзитета у Београду”, а акт здружен предмету, који је као целина 12. децембра 1934. стављен у акта (Архив Југославије – Мин. просвете (Фонд 66, ф. 83), бр. 237).

Резюме

В этой статье автор дает данные подтвержденные документами о потере сербского национального и культурного блага во время Первой мировой войны.

Слика 1. Одлука министра просвете о преношењу реткости Народног музеја и Народне библиотеке на чување у манастир Св. Стевана код Алексинца.

Слика 2. Изнемогли краљ Петар I са војводом Радомиром Путником и пратњом излази из воза у Урошевцу (П. Опачић и други: ПРВИ СВЕТСКИ РАТ. I. СРБИЈА И ЦРНА ГОРА. – Цетиње, 1975, 221).

Слика 3. Дворски воз у Крушевцу после наглог повлачења српске војске (ИЛУСТРОВАНИ ЛИСТ, Загреб, 1. I 1916).

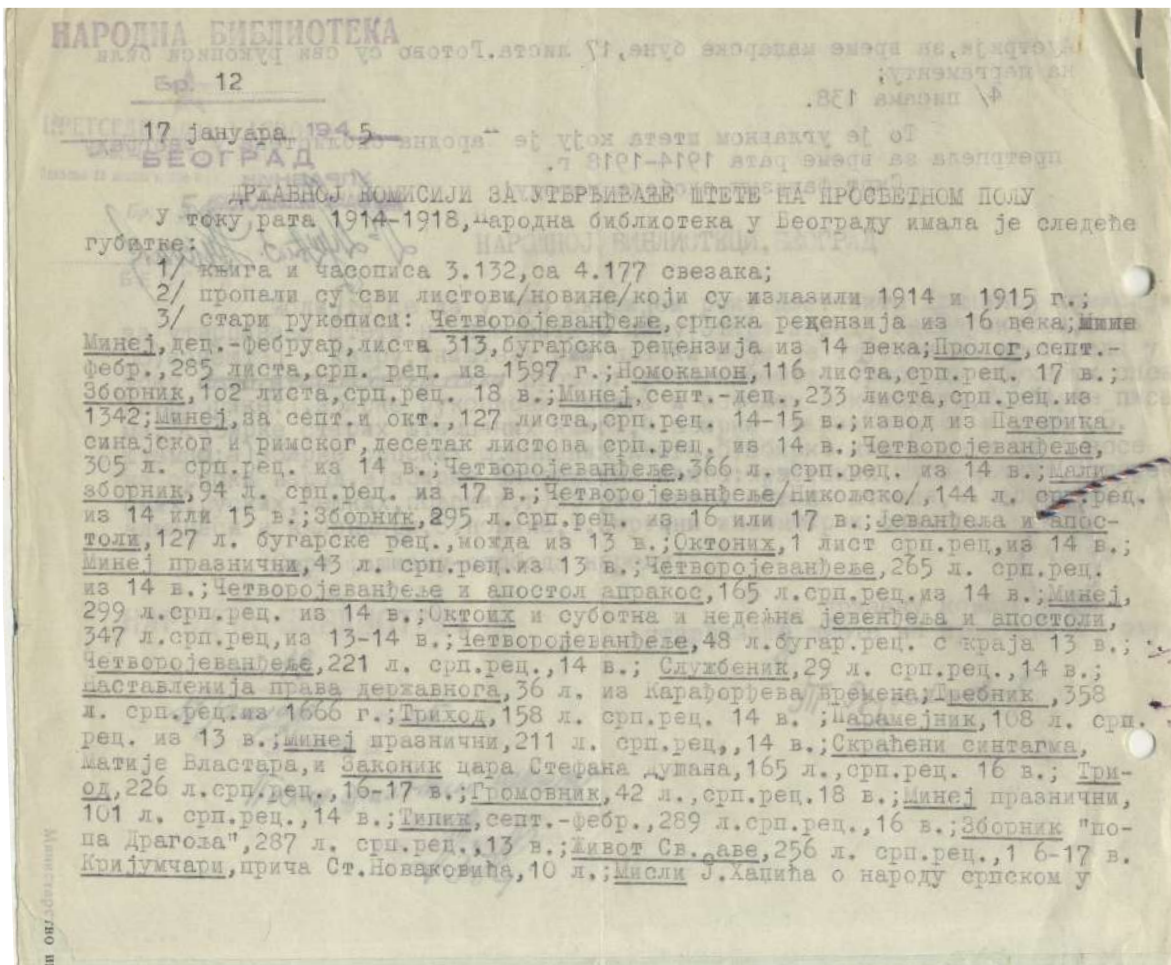
Слика 4. Ратни материјал у Крушевцу остављен после наглог повлачења српске војске (ИЛУСТРОВАНИ ЛИСТ, Загреб, 1. I 1916).

Слика 5. Избеглице на улицама у Крушевцу и окупатор под оружаном заштитом одвлачи плен из града (ИЛУСТРОВАНИ ЛИСТ, Загреб, 1. I 1916).

Слика 6. Круна краља Петра I коју су Бугари пронашли и однели у Софију (ИЛУСТРОВАНИ ЛИСТ, Загреб, 1. I 1916).

Слика 7. Акт Народне библиотеке из 1945. о губицима њених реткости у Првом светском рату.

